

5

Κοινωνική εννοιολόγηση, λειτουργικοποίηση και μέτρηση

Μαθησιακοί στόχοι Το κεφάλαιο αυτό θα σας βοηθήσει να...

- ΜΣ1** Εξηγήσετε και να αποτυπώσετε με παραδείγματα τη σχέση μεταξύ των αντιλήψεων, των εννοιών, των κατασκευών και της πραγματικότητας.
- ΜΣ2** Περιγράψετε τα βήματα που απαιτούνται στη διαδικασία της εννοιολόγησης.
- ΜΣ3** Συζητήσετε τον ισχυρισμό ότι οι ορισμοί είναι περισσότερο σημαντικοί στις περιγραφικές απ' ό,τι στις ερμηνευτικές έρευνες.
- ΜΣ4** Αναγνωρίσετε και να αποτυπώσετε με παραδείγματα τις πολλές επιλογές που έχετε στις μεταβλητές εννοιολόγησης.
- ΜΣ5** Ξεχωρίζετε την ακρίβεια, την πιστότητα, την αξιοπιστία και την εγκυρότητα και να συζητήσετε κατά πόσο επηρεάζουν την ποιότητα της τεχνικής μετρήσεων.
- ΜΣ6** Εξηγήσετε πώς οι αποφάσεις που λαμβάνονται κατά την έρευνα μπορούν να έχουν ηθικές επιπτώσεις.

Τι θα μάθετε σε αυτό το κεφάλαιο...

Εισαγωγή

Μετρώντας οτιδήποτε υπάρχει

Αντιλήψεις, έννοιες και πραγματικότητα
Έννοιες ως κατασκευές

Εννοιολόγηση

Ενδείκτες και διαστάσεις
Η εναλλαξιμότητα των ενδεικτών
Πραγματικοί, ονομαστικοί και λειτουργικοί ορισμοί
Δημιουργία εννοιολογικής τάξης
Ένα παράδειγμα εννοιολόγησης: Η έννοια της ανομίας

Ορισμοί σε περιγραφικές και ερμηνευτικές μελέτες

Επιλογές λειτουργικοποίησης

Εύρος διακύμανσης

Βαθμός ακρίβειας μεταξύ των άκρων

Μια σημείωση για τις διαστάσεις
Δίνοντας έναν ορισμό σε μεταβλητές και τιμές

Επίπεδα μέτρησης

Μοναδικοί ή πολλαπλοί ενδείκτες

Μερικά παραδείγματα επιλογών λειτουργικοποίησης

Η λειτουργικοποίηση συνεχίζεται αδιάλειπτα

Κριτήρια ποιότητας της μέτρησης

Ακρίβεια και πιστότητα

Αξιοπιστία

Εγκυρότητα

Ποιος αποφασίζει τι είναι έγκυρο;

Ένταση μεταξύ αξιοπιστίας και εγκυρότητας

Η δεοντολογία της μέτρησης

■ Εισαγωγή

Αυτό και το επόμενο κεφάλαιο ασχολούνται με το πώς οι ερευνητές κινούνται από μια γενική ιδέα για το τι θα μελετήσουν σε αποτελεσματικές και καλά ορισμένες μετρήσεις στον πραγματικό κόσμο. Το κεφάλαιο αυτό συζητάει τις αλληλεξαρτώμενες διεργασίες της εννοιολόγησης, της λειτουργικοποίησης καθώς και της μέτρησης. Το επόμενο κεφάλαιο βασίζεται σε αυτό το θεμέλιο προκειμένου να αναλύσει πιο περίπλοκα είδη μετρήσεων.

Ας πάρουμε μια ιδέα όπως η «ικανοποίηση από το πανεπιστήμιο». Σίγουρα γνωρίζετε ανθρώπους που είναι πολύ ικανοποιημένοι από το πανεπιστήμιό τους, άλλους οι οποίοι είναι πολύ δυσαρεστημένοι και πολλούς που βρίσκονται κάπου ανάμεσα στα δύο άκρα. Επιπλέον μπορείτε πιθανόν να τοποθετήσετε τον εαυτό σας σε κάποια βαθμίδα του φάσματος της ικανοποίησης. Μολονότι αυτό σας είναι, σε γενικές γραμμές, κατανοητό, πώς ακριβώς θα καταπιανόσασταν με τη μέτρηση αυτών των διαφορών στη στάση των φοιτητών, ούτως ώστε να μπορέσετε να τους τοποθετήσετε σε κάποιο σημείο του φάσματος;

Ορισμένα από τα σχόλια που κάνουν οι φοιτητές σε κουβέντες τους (όπως «χάλια η σχολή!») μπορούν να σας δώσουν μια ένδειξη για τη στάση τους. Με μια πιο ενεργητική προσπάθεια θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ερωτήσεις που θα μπορούσαμε να θέσουμε στους φοιτητές (όπως «Πόσο ικανοποιημένοι είστε...»), ούτως ώστε οι απαντήσεις τους να δείχνουν το βαθμό ικανοποίησής τους. Ορισμένες συμπεριφορές, όπως η παρακολούθηση μαθημάτων, η χρήση των εγκαταστάσεων του πανεπιστημίου ή ο εμπρησμός του γραφείου του πρύτανη, ίσως δείχνουν επίσης διαφορετικά επίπεδα ικανοποίησης. Όσο προσπαθείτε να σκεφτείτε τρόπους μέτρησης της ικανοποίησης των φοιτητών από το πανεπιστήμιό τους, τόσο μπαίνετε στην ουσία αυτού του κεφαλαίου.

Θα αρχίσουμε από την κρυμμένη αμφιβολία που έχουν μερικές φορές οι άνθρωποι σχετικά με το αν είναι πραγματικά δυνατό να μετρηθεί το περιεχόμενο της ζωής: η αγάπη, το μίσος, η προκατάληψη, η θρησκευτικότητα, ο ριζοσπαστισμός, η αλλοτρίωση. Στις επόμενες σελίδες θα δούμε ότι οι ερευνητές μπορούν να μετρήσουν τα πάντα. Μετά από αυτό θα περάσουμε στα βήματα που περιλαμβάνονται στην πραγματική μέτρηση.

Τι πιστεύετε;

Οι άνθρωποι μερικές φορές αμφισβητούν την ικανότητα του κοινωνικού ερευνητή να μετράει και να μελετάει σοβαρά πράγματα. Για πολλούς, για παράδειγμα, η θρησκευτική πίστη είναι ένα σοβαρό και σημαντικό μέρος της ζωής τους. Εντούτοις, τόσο οι θρησκευόμενοι όσο και οι μη θρησκευόμενοι ίσως έχουν αμφιβολίες για το αν ο ερευνητής είναι όντως σε θέση να μετρήσει πόσο θρησκευόμενος είναι ένας άνθρωπος ή μια ομάδα ανθρώπων, πόσο μάλλον για το αν μπορεί να εξηγήσει γιατί άλλοι άνθρωποι είναι θρησκευόμενοι και άλλοι όχι.

Το κεφάλαιο αυτό θα δείξει ότι οι κοινωνικοί ερευνητές δεν μπορούν να πουν με βεβαιότητα ποιος είναι θρησκευόμενος και ποιος όχι, ούτε τι ποσοστό ενός πληθυσμού αντιπροσωπεύουν οι θρησκευόμενοι, ωστόσο μπορούν, ως ένα βαθμό, να προσδιορίσουν τις αιτίες της θρησκευτικότητας. Πώς γίνεται αυτό;

Δείτε το πλαίσιο «Τι πιστεύετε; – Επανεξέταση», προς το τέλος του κεφαλαίου.

■ Μετρώντας οτιδήποτε υπάρχει

Σημείωσα παραπάνω ότι ένας από τους δύο πυλώνες της επιστήμης είναι η παρατήρηση. Επειδή αυτή η λέξη μπορεί να υπονοεί μια κοινή και παθητική δραστηριότητα, οι επιστήμονες χρησιμοποιούν συχνά στη θέση της τον όρο *μέτρηση*, έννοια που σημαίνει την προσεκτική και σκόπιμη παρατήρηση του πραγματικού κόσμου με σκοπό την περιγραφή αντικειμένων και συμβάντων βάσει των τιμών μιας μεταβλητής.

ΜΣ1

Όπως και οι άνθρωποι στο πλαίσιο «Τι πιστεύετε;», με το οποίο άνοιξε το παρόν κεφάλαιο, πιθανόν να είστε και εσείς κάπως επιφυλακτικοί όσον αφορά την ικανότητα της επιστήμης να μετρήσει τις πραγματικά σημαντικές πλευρές του κοινωνικού είναι των ανθρώπων. Αν έχετε διαβάσει ερευνητικές εκθέσεις που ασχολούνται με αντικείμενα όπως ο φιλελευθερισμός ή η θρησκεία ή η προκατάληψη, πιθανόν να σας δυσαρέστησε ο τρόπος με τον οποίο οι ερευνητές μέτρησαν τα πράγματα που ήθελαν να μελετήσουν. Μπορεί να βρήκατε τις εκθέσεις αυτές πολύ επιφανειακές και να νιώσατε ότι τους είχαν διαφύγει οι πιο σημαντικές πλευρές του θέματος. Πιθανόν να είχαν μετρήσει τη θρησκευτικότητα βάσει των φορών που ένα άτομο συμμετέχει σε θρησκευτικές λειτουργίες ή το φιλελευθερισμό βάσει του πώς ψηφίζουν οι άνθρωποι σε μια συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση. Η δυσαρέσκειά σας σίγουρα θα μεγάλωνε αν διαπιστώνατε ότι το σύστημα μέτρησης είχε τοποθετήσει εσάς τους ίδιους σε λάθος θέση.

Η απογοήτευσή σας αντικατοπτρίζει ένα σημαντικό δεδομένο της κοινωνικής έρευνας: Οι περισσότερες μεταβλητές που θέλουμε να μελετήσουμε δεν υπάρχουν πραγματικά, όπως υπάρχουν, για παράδειγμα, οι πέτρες. Είναι, δηλαδή, επινοήσεις. Και μάλιστα, σπάνια έχουν ένα μοναδικό και σαφές νόημα.

Για να καταλάβετε τι εννοώ, υποθέστε ότι θέλετε να μελετήσετε την *κομματική ταύτιση*. Για να μετρήσουμε αυτή τη μεταβλητή, θα μπορούσαμε να συμβουλευτούμε τον κατάλογο των καταγεγραμμένων ψηφοφόρων προκειμένου διαπιστώσουμε αν οι υπό μελέτη άνθρωποι έχουν καταχωριστεί ως ψηφοφόροι του Δημοκρατικού ή του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος και να θεωρήσουμε αυτή την ιδιότητα μέτρο της σχέσης τους με τα πολιτικά κόμματα. Θα μπορούσαμε, επίσης, να ρωτήσουμε απλώς κάποιον με ποιο κόμμα ταυτίζεται και να θεωρήσουμε την απάντηση το μέτρο μας. Παρατηρήστε ότι αυτές οι δύο διαφορετικές μετρήσεις αντικατοπτρίζουν κάπως διαφορετικούς ορισμούς της έννοιας της *κομματικής ταύτισης*. Πιθανόν μάλιστα να προσφέρουν και διαφορετικά αποτελέσματα: μπορεί κάποιος να έχει καταχωριστεί ως ψηφοφόρος των δημοκρατικών πολλά χρόνια πριν και πλέον να έχει μετακινηθεί ολόενα και περισσότερο προς τη ρεπουμπλικανική ιδεολογία. Ένας άλλος, ο οποίος μπορεί να μην είναι καταχωρισμένος ως ψηφοφόρος κανενός κόμματος, μπορεί, όταν ρωτηθεί, να απαντήσει ότι συνδέεται με το κόμμα που αισθάνεται ότι είναι πιο κοντά.

Αντίστοιχα ζητήματα ισχύουν και για το *θρήσκευμα*. Η μεταβλητή αυτή αναφέρεται άλλοτε στο να είναι κάποιος μέλος μιας ορισμένης εκκλησίας, ναού, τζαμιού κ.ο.κ., και άλλοτε μπορεί να σημαίνει απλώς τη θρησκεία με την οποία ταυτίζεται κάποιος. Πιθανόν, μάλιστα, για εσάς να σημαίνει κάτι διαφορετικό, όπως, για παράδειγμα, την παρακολούθηση θρησκευτικών λειτουργιών.

Η αλήθεια είναι ότι ούτε η *κομματική ταύτιση* ούτε το *θρήσκευμα* έχουν πραγματικό νόημα, αν με τον όρο «πραγματικό» εννοούμε ότι ανταποκρίνονται σε μια αντικειμενική πλευρά της πραγματικότητας. Οι μεταβλητές αυτές δεν υπάρχουν στη φύση. Είναι απλώς όροι που έχουμε επινοήσει και στους οποίους έχουμε αποδώσει συγκεκριμένα νοήματα για κάποιο λόγο, όπως η διεξαγωγή μιας κοινωνικής έρευνας.

Ας εξετάσουμε αυτό το ζήτημα πιο προσεκτικά, εστιάζοντας την προσοχή μας σε μια μεταβλητή που ενδιαφέρει πολλούς κοινωνικούς ερευνητές (και πολλούς άλλους, εδώ που τα λέμε), την *προκατάληψη*.

Στις αρχές της δεκαετίας του '70, ο Elijah Anderson πέρασε τρία χρόνια παρατηρώντας τη ζωή σε μια εργατική γειτονιά μαύρων στο νότιο Σικάγο, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στο κατάστημα Jelly's, ένα συνδυασμό μπαρ και κάβας. Μολονότι ορισμένοι θεωρούσαν ότι οι φτωχογειτονιές του κέντρου ήταν κοινωνικά χαστικές και αποδιοργανωμένες, η μελέτη του Anderson, όπως και αυτές άλλων κοινωνικών επιστημόνων, κατέδειξε σαφώς ότι υπήρχε ξεκάθαρη κοινωνική διάρθρωση, η οποία καθοδηγούσε τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων. Το ενδιαφέρον του Anderson επικεντρώθηκε εν πολλοίς στα συστήματα κοινωνικού κύρους και στο πώς οι 55 περίπου θαμώνες του Jelly's χρησιμοποιούσαν αυτά τα συστήματα προκειμένου να καθιερωθούν στους γύρω τους.

Στη δεύτερη έκδοση της κλασικής μελέτης του για την αστική ζωή *A Place on the Corner: A Study of Black Street Corner Men* (Μια θέση στη γωνία: Μια μελέτη των μαύρων ανδρών στις γωνιές των δρόμων) (2004), ο Elijah Anderson επέστρεψε στο Jelly's και τη γύρω περιοχή και διαπίστωσε ότι είχαν συμβεί πολλές αλλαγές. Οι αλλαγές αυτές οφείλονταν στην εξωτερική ανάθεση εργασιών (*outsourcing*), γεγονός που είχε προκαλέσει οικονομικές δυσχέρειες και κατάθλιψη σε πολλούς κατοίκους. Ως εκ τούτου είχε αλλάξει ποικιλοτρόπως η φύση της κοινωνικής οργάνωσης στη γειτονιά.

Για ένα φοιτητή κοινωνικών ερευνών, το εν λόγω βιβλίο προσφέρει πολλές δυνατότητες βαθύτερης κατανόησης της διαδικασίας κατά την οποία εγκαθιδρύονται σχέσεις με τους υπό παρατήρηση ανθρώπους στο φυσικό περιβάλλον τους. Ο Anderson προσφέρει επίσης εξαιρετικά παραδείγματα για το πώς καθιερώνονται οι έννοιες στην ποιοτική έρευνα.

Μπορείτε να διαβάσετε αποσπάσματα από το βιβλίο στο Διαδίκτυο. Αναζητήστε τον όρο: «Elijah Anderson, "A Place on the Corner"» προκειμένου να μάθετε περισσότερα για το πώς ο έμπειρος αυτός ερευνητής ανακαλύπτει τη δυναμική της ζωής στις γωνιές των δρόμων. Αυτό που θα μάθετε έχει εφαρμογή σε πολλά άλλα ερευνητικά πεδία.

Ο ορισμός όρων και μεταβλητών είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την κοινωνική έρευνα και τη ζωή εν γένει. Κατά τη διάρκεια των εκλογών για το αμερικανικό Κογκρέσο του 2012, ο βουλευτής της πολιτείας του Μιζούρι Todd Akin προκάλεσε μεγάλο σάλο με τη δήλωσή του ότι ο «γνήσιος βιασμός» σπάνια οδηγεί σε εγκυμοσύνη. Κατά την άποψή του, οι γυναίκες δεν θα έπρεπε να επικαλούνται το βιασμό ως δικαιολογία για τις αμβλώσεις. Σε βαθύτερη ανάλυση, η ασυνήθης φρασεολογία του Akin υποστήριζε ότι είναι εξίσου πιθανό να προκληθεί «πραγματικός φόνος» ή «πραγματική ληστεία

τραπέζης». Με άλλα λόγια, ο βουλευτής πιθανόν να εννοούσε τη φράση «γνήσιος βιασμός», που και πάλι έχει θολή ερμηνεία και αφήνει στον καθένα από μας να το ορίσει κατά βούληση. Ανεξαρτήτως της φρασεολογίας που χρησιμοποίησε, ο ορισμός του τίθεται στη βάση «ξέρετε τι εννοώ». Όμως, τι αλήθεια *ξέρουμε*; Προφανώς, ο όρος σημαίνει διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους. Ενώ, λοιπόν, για παράδειγμα, οι διοικήσεις των κολεγίων και των πανεπιστημίων έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν και να αντιμετωπίζουν την ανησυχητική εκδήλωση βιασμών στις πανεπιστημιοπόλεις, είναι εμφανής η αμφιλεγόμενη στάση τους ως προς το τι είναι «βιασμός».

Σίγουρα θα συμφωνήσουμε ότι, εάν ένας άνδρας ρίξει αναισθητη μια γυναίκα ή την ακινητοποιήσει με μαχαίρι στο λαιμό για να κάνει μαζί του σεξ παρά τη θέλησή της, αυτό συνιστά βιασμό. Ακόμη και η απειλή βιασμού ή η χρήση του ναρκωτικού του βιασμού, του Rohypnol, αποτελεί εγκληματική πράξη. Όμως, πέραν αυτών, το τοπίο είναι αρκετά θολό. Θα πρέπει, ίσως, να διαχωρίσουμε το βιασμό από άλλες μορφές σεξουαλικής κακοποίησης, όπως η θύπευση. Πότε, ωστόσο, η σεξουαλική κακοποίηση συνιστά βιασμό; Μήπως προϋπόθεση για την ύπαρξη βιασμού είναι η διείσδυση;

Το ζήτημα της «συναίνεσης» μπορεί να είναι επίσης πολύπλοκο. Συγκεκριμένα, υπάρχει μεγάλη αντιπαράθεση για τις συνθήκες που μπορεί να καθιστούν αδύνατη τη συναίνεση μιας γυναίκας. Το να είναι αναισθητη σίγουρα αποτελεί μια τέτοια συνθήκη, όμως τι ισχύει για τη μέθη; Και τι βαθμός μέθης και υπό ποιες συνθήκες; Για τους άνδρες που δυσκολεύονται να κατανοήσουν πως «όχι» σημαίνει «όχι», το ερώτημα του πότε το «ναι» σημαίνει «ναι» εγείρει ακόμη μεγαλύτερο προβληματισμό.

Ο βιασμός είναι ένα άκρως πραγματικό πρόβλημα και θα πρέπει να βρούμε πραγματικές λύσεις. Προσέξτε πόσο σημαντικός είναι ο ορισμός σε περιπτώσεις που εκ πρώτης φαίνονται προφανείς. Και αν πάμε το παράδειγμα του βιασμού ένα βήμα παραπέρα, τι ορισμό θα δίνατε στους όρους *τρομοκράτης, φανατικός, φιλελεύθερος, συντηρητικός, χριστιανός ή μουσουλμάνος*; Είναι όλοι όροι τους οποίους χρησιμοποιούμε καθημερινά, αλλά πώς άραγε τους ορίζει ο καθένας από εμάς;

Αντιλήψεις, έννοιες και πραγματικότητα

Στη διάρκεια της ζωής μας, όλοι παρατηρούμε μια σειρά πραγμάτων και διαπιστώνουμε ότι είναι αληθινά μέσω των παρατηρήσεών μας, ενώ ταυτόχρονα έχουμε ακούσει άλλες αναφορές ανθρώπων που μας έμοιαζαν πραγματικές. Για παράδειγμα:

- Έχουμε ακούσει προσωπικά ανθρώπους να λένε άσχημα πράγματα για τις μειονότητες.
- Έχουμε ακούσει ανθρώπους να λένε ότι οι γυναίκες είναι κατώτερες από τους άνδρες.
- Έχουμε διαβάσει για λιντσαρίσματα Αφροαμερικανών.
- Έχουμε διαβάσει ότι οι γυναίκες και οι μειονότητες πληρώνονται λιγότερο από τους λευκούς άνδρες για την ίδια εργασία.
- Έχουμε μάθει για «εθνικές εκκαθαρίσεις» και πολέμους στους οποίους μια εθνική ομάδα προσπάθησε να αφανίσει μια άλλη.

Όσο αυξάνονταν οι εμπειρίες μας, παρατηρήσαμε και κάτι άλλο. Οι άνθρωποι που συμμετείχαν στο λιντσάρισμα κατά πάσα πιθανότητα έβριζαν τους Αφροαμερικανούς. Επιπλέον, πολλοί εξ αυτών έμοιαζαν να θέλουν οι γυναίκες «να ξέρουν τη θέση τους». Εντέλει καταλάβαμε ότι αυτές οι τάσεις εμφανίζονταν στους ίδιους ανθρώπους και είχαν επίσης κάτι κοινό. Κάποια στιγμή, κάποιος είχε μια φαεινή ιδέα: «Ας χρησιμοποιήσουμε τη λέξη *προκατειλημμένοι* για ανθρώπους σαν αυτούς. Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτό τον όρο ακόμα και αν δεν κάνουν όλα τα παραπάνω πράγματα – αρκεί να φέρονται κάπως έτσι».

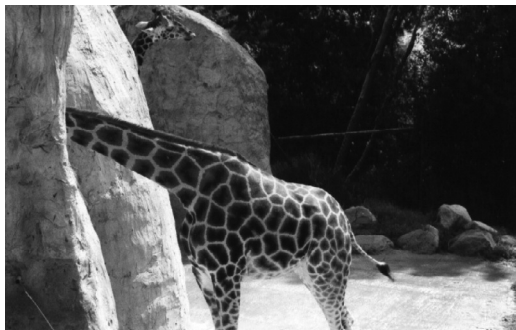
Επειδή, κατά βάση, συμφωνούσαμε και ενδιαφερόμασταν για την αποτελεσματικότητα, αποφασίσαμε να προσυπογράψουμε αυτό το σύστημα. Από εκεί προέκυψε η «προκατάληψη». Ποτέ δεν την παρατηρήσαμε, απλώς συμφωνήσαμε να «κόψουμε δρόμο» και να τη χρησιμοποιήσουμε, καθώς είναι ένα όνομα που αντιπροσωπεύει ένα σύνολο φαινομένων που μοιάζουν να συνδέονται και που έχει παρατηρήσει ο καθένας από εμάς κατά τη διάρκεια της ζωής μας. Με λίγα λόγια, την επινοήσαμε.

Ένα επιπλέον στοιχείο που δείχνει ότι η προκατάληψη δεν είναι κάτι που υπάρχει πέρα από μια γενική συμφωνία χρήσης του όρου με συγκεκριμένο τρόπο είναι το εξής. Ο καθένας μας αναπτύσσει τη δική του νοητική εικόνα για το τι αντιπροσωπεύει γενικά ένα σύνολο πραγματικών φαινομένων, καθώς και για τα κοινά στοιχεία που διαθέτουν αυτά τα φαινόμενα. Κάθε φορά που ακούτε τη λέξη *προκατάληψη*, μια νοητική εικόνα σχηματίζεται στο μυαλό σας, όπως και στο δικό μου. Είναι σαν να έχουμε στο μυαλό μας συρτάρια αρχειοθέτησης που περιέχουν χιλιάδες σελίδες, καθεμιά από τις οποίες έχει μια ετικέτα στην πάνω δεξιά γωνία της. Μια σελίδα στο μυαλό του καθενός μας έχει την ετικέτα «προκατάληψη». Στη δική σας σελίδα είναι γραμμένα όλα όσα έχετε ακούσει για την προκατάληψη και όλες οι παρατηρήσεις που έχετε κάνει και έμοιαζαν να είναι παραδείγματα προκατάληψης. Στη δική μου σελίδα είναι γραμμένα όσα έχω ακούσει εγώ και όσα έχω παρατηρήσει για το ίδιο ζήτημα – και η δική μου σελίδα διαφέρει από τη δική σας.

Ο τεχνικός όρος για αυτές τις νοητικές εικόνες, αυτές τις σελίδες στα νοητικά μας συρτάρια, είναι *αντίληψη*. Εγώ έχω τη δική μου αντίληψη για την προκατάληψη και εσείς τη δική σας. Είναι αδύνατο να επικοινωνήσουμε αυτές τις αντιλήψεις με άμεσο τρόπο, γι' αυτό χρησιμοποιούμε τους όρους που είναι γραμμένοι στην πάνω δεξιά γωνία των σελίδων μας, προκειμένου να μπορέσουμε να επικοινωνήσουμε τις αντιλήψεις μας, καθώς και τις παρατηρήσεις μας που σχετίζονται με αυτές τις αντιλήψεις. Οι όροι αυτοί καθιστούν εφικτό για εμάς να επικοινωνήσουμε και εντέλει να συμφωνήσουμε όσον αφορά το τι εννοούμε συγκεκριμένα με αυτούς τους όρους. Στην κοινωνική έρευνα, η διαδικασία της συμφωνίας σχετικά με το τι σημαίνει ένας όρος ονομάζεται *εννοιολόγηση* και το αποτέλεσμα ονομάζεται **έννοια**.

Σε ευρύτερο πλαίσιο, η γλώσσα και η επικοινωνία λειτουργούν μόνο στο βαθμό

που οι νοητικές καταχωρίσεις μας αλληλεπικαλύπτονται σε σημαντικό βαθμό. Οι ομοιότητες αυτών των σελίδων αντιπροσωπεύουν τις συμβάσεις που υφίστανται στην κοινωνία μας. Καθώς μεγαλώνουμε, όλοι μας μαθαίνουμε πάνω κάτω το ίδιο πράγμα όταν συναντούμε ένα συγκεκριμένο όρο, αν και η εθνικότητά μας, το φύλο μας, η φυλή, η εθνότητα, η περιοχή, η γλώσσα και άλλοι πολιτισμικοί παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψή μας για τις διάφορες έννοιες.

Earl Babbie

Η εννοιολόγηση και η λειτουργικοποίηση αφορούν τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους μετρούμε τις παραλλαγές που μας ενδιαφέρουν.

Τα λεξικά τυποποιούν τις συμφωνίες που έχει συνάψει η κοινωνία μας για αυτούς τους όρους. Κάθε άνθρωπος, λοιπόν, διαμορφώνει τις νοητικές του εικόνες προκειμένου αυτές να συνάδουν με αυτές τις συμβάσεις. Επειδή όμως ο καθένας από εμάς έχει διαφορετικές εμπειρίες και παρατηρήσεις, δεν υπάρχουν δύο άνθρωποι που να μοιράζονται ακριβώς το ίδιο σύνολο καταχωρίσεων σε κάθε σελίδα του νοητικού τους αρχείου. Αν θέλουμε να μετρήσουμε την «προκατάληψη» ή τη «φιλευσπλαχνία», πρέπει πρώτα να ορίσουμε τι ακριβώς μετράει ως προκατάληψη ή ως φιλευσπλαχνία για το σκοπό μας.

Έννοιες ως κατασκευές

Ο Abraham Kaplan (1964) διακρίνει τρία είδη πραγμάτων που μετρούν οι επιστήμονες. Το πρώτο είναι τα *άμεσα παρατηρήσιμα* πράγματα: πράγματα που μπορούμε να παρατηρήσουμε μάλλον με απλό και άμεσο τρόπο, όπως το χρώμα ενός μήλου ή το τι φοράει το άτομο που έχουμε μπροστά μας. Το δεύτερο είδος, τα *έμμεσα παρατηρήσιμα* πράγματα, απαιτεί «σχετικά πιο λεπτές, σύνθετες ή έμμεσες παρατηρήσεις» (1964: 55). Όταν βλέπουμε ότι ένα άτομο έχει τσεκάρει την επιλογή «γυναίκα» σε ένα ερωτηματολόγιο, παρατηρούμε έμμεσα το φύλο του ατόμου αυτού. Ιστορικά βιβλία ή πρακτικά συνεδριάσεων εταιρικών διοικητικών συμβουλίων προσφέρουν έμμεσες παρατηρήσεις παλαιότερων κοινωνικών πράξεων. Τέλος, το τρίτο είδος παρατηρήσιμων πραγμάτων είναι οι *κατασκευές* – θεωρητικές δημιουργίες που βασίζονται σε παρατηρήσεις, αλλά είναι αδύνατο να παρατηρηθούν είτε άμεσα είτε έμμεσα. Ένα καλό παράδειγμα είναι ο δείκτης ευφυΐας ή δείκτης IQ. Ο δείκτης αυτός διαμορφώνεται με μαθηματικό τρόπο μέσω της παρατήρησης των απαντήσεων που δίνονται σε ένα μεγάλο αριθμό ερωτήσεων που περιέχονται σε ένα τεστ ευφυΐας. Κανείς δεν μπορεί να παρατηρήσει, είτε έμμεσα είτε άμεσα, την ευφυΐα. Η ευφυΐα είναι τόσο «πραγματική» όσο και η φιλευσπλαχνία ή η προκατάληψη. (Βλ. Πίνακα 5-1 για μια σύνοψη αυτού του επιχειρήματος.)

Για να συνοψίσουμε λοιπόν, οι έννοιες είναι κατασκευές που προέρχονται από την

ΠΙΝΑΚΑΣ 5-1 Τρία πράγματα που μετρούν οι κοινωνικοί επιστήμονες

	Παραδείγματα
Άμεσα παρατηρήσιμα	Φυσικά χαρακτηριστικά (φύλο, ύψος, χρώμα δέρματος) ενός ατόμου που παρατηρούμε ή/και από το οποίο παίρνουμε συνέντευξη.
Έμμεσα παρατηρήσιμα	Χαρακτηριστικά ενός ατόμου όπως αυτά υποδεικνύονται από απαντήσεις που δίνει όταν συμπληρώνει ένα ερωτηματολόγιο.
Κατασκευές	Το επίπεδο αλλοτρίωσης, το οποίο μετριέται από μια κλίμακα που δημιουργείται μέσω του συνδυασμού αρκετών άμεσα ή/και έμμεσα παρατηρήσιμων πραγμάτων.

αμοιβαία συμφωνία νοητικών εικόνων (αντιλήψεων). Οι αντιλήψεις μας συνοψίζουν σύνολα παρατηρήσεων και εμπειριών που φαινομενικά συνδέονται. Οι παρατηρήσεις και οι εμπειρίες αυτές είναι πραγματικές, από υποκειμενική σκοπιά έστω, ωστόσο οι αντιλήψεις και οι έννοιες που προκύπτουν από αυτές είναι μόνο νοητικές κατασκευές. Οι όροι που συνδέονται με έννοιες είναι απλώς εργαλεία που έχουν δημιουργηθεί με σκοπό την αρχειοθέτηση και την επικοινωνία. Ένας όρος όπως η *προκατάληψη* είναι, αντικειμενικά μιλώντας, μόνο ένα σύνολο γραμμάτων. Δεν διαθέτει εγγενή πραγματικότητα πέρα από αυτό. Διαθέτει μόνο το νόημα που συμφωνούμε να του δώσουμε.

Ωστόσο συνήθως πέφτουμε στην παγίδα να πιστεύουμε ότι οι κατασκευασμένοι όροι διαθέτουν εγγενές νόημα, ότι ονομάζουν πραγματικές οντότητες του κόσμου. Ο κίνδυνος μοιάζει να μεγαλώνει όταν αρχίζουμε να παίρνουμε τους όρους στα σοβαρά και προσπαθούμε να τους χρησιμοποιήσουμε με ακρίβεια. Ο κίνδυνος αυξάνεται ακόμα περισσότερο όταν υπάρχουν ειδικοί που μοιάζουν να ξέρουν καλύτερα από εμάς τι σημαίνουν αυτοί οι όροι: η επίκληση της αυθεντίας είναι εύκολη σε μια τέτοια κατάσταση.

Από τη στιγμή που θα υποθέσουμε ότι όροι όπως η *προκατάληψη* και η *φιλευσπλαχνία* έχουν πραγματικό νόημα, αρχίζουμε το βασανιστικό έργο, αφενός, να ανακαλύψουμε το πραγματικό τους περιεχόμενο και, αφετέρου, να βρούμε τη γνήσια μέθοδο μέτρησής τους. Το να θεωρούμε τις κατασκευές πραγματικές ονομάζεται *υποστασιοποίηση* (reification). Υπονοεί αυτή η συζήτηση ότι η φιλευσπλαχνία, η προκατάληψη και άλλες αντίστοιχες κατασκευές δεν μπορούν να μετρηθούν; Η απάντηση είναι όχι. (Πράγμα και ενδιαφέρον και πολύ καλό, ειδάλλως οι περισσότεροι κοινωνικοί ερευνητές θα ήταν άνεργοι.) Είπα ότι μπορούμε να μετρήσουμε οτιδήποτε υπάρχει στην πραγματικότητα. Οι κατασκευές δεν είναι πραγματικές όπως είναι πραγματικά τα δέντρα, ωστόσο διαθέτουν μια άλλη σημαντική αρετή: είναι χρήσιμες. Αυτό σημαίνει ότι μας βοηθούν να οργανώνουμε πράγματα που υπάρχουν στην πραγματικότητα, καθώς και να συνεννοούμαστε για αυτά και να τα κατανοούμε. Μας βοηθούν επίσης να κάνουμε προβλέψεις για πράγματα που υπάρχουν. Μάλιστα κάποιες από τις προβλέψεις αυτές επαληθεύονται κιόλας. Οι κατασκευές μπορούν να λειτουργήσουν κατ' αυτό τον τρόπο γιατί, μολονότι δεν είναι πραγματικές ούτε παρατηρήσιμες, δια-

τηρούν μια συγκεκριμένη σχέση με πραγματικά και παρατηρήσιμα πράγματα. Η γέφυρα ανάμεσα στα άμεσα και τα έμμεσα παρατηρήσιμα πράγματα, από τη μια μεριά, και στις χρήσιμες κατασκευές, από την άλλη, είναι μια διαδικασία που ονομάζεται εννοιολόγηση.

■ Εννοιολόγηση

Η διαδικασία μέσω της οποίας προσδιορίζουμε τι εννοούμε όταν χρησιμοποιούμε συγκεκριμένους όρους στην έρευνα ονομάζεται **εννοιολόγηση**. ΜΣ2 Έστω, για παράδειγμα, ότι θέλουμε να ανακαλύψουμε αν οι γυναίκες είναι πιο φιλεύσπλαχνες από τους άνδρες. Υποψιάζομαι ότι οι περισσότεροι υποθέτουν ότι κάτι τέτοιο ισχύει, αλλά ίσως είναι ενδιαφέρον να διαπιστώσουμε αν τα πράγματα είναι όντως έτσι. Είναι αδύνατο να μελετήσουμε σοβαρά αυτό το ερώτημα, πόσο μάλλον να συμφωνήσουμε σε μια απάντηση, χωρίς ορισμένες λειτουργικές συμφωνίες σχετικά με το νόημα της φιλεύσπλαχνίας. Οι συμφωνίες αυτές είναι «λειτουργικές» με την έννοια ότι μας επιτρέπουν να ερευνήσουμε το ερώτημα με λειτουργικό τρόπο. Δεν χρειάζεται να συμφωνήσουμε ούτε να προσποιηθούμε ότι συμφωνούμε ότι ένας ορισμένος προσδιορισμός είναι εντέλει ο καλύτερος.

Η εννοιολόγηση, λοιπόν, παράγει ένα συγκεκριμένο, συμβατικό νόημα για μια έννοια, για τους σκοπούς της έρευνας. Αυτή η διαδικασία προσδιορισμού του νοήματος με ακρίβεια περιλαμβάνει τους ενδείκτες που θα χρησιμοποιήσουμε προκειμένου να μετρήσουμε την έννοιά μας και τις διαφορετικές πτυχές της έννοιας, οι οποίες ονομάζονται διαστάσεις.

Ενδείκτες και διαστάσεις

Η εννοιολόγηση δίνει συγκεκριμένο νόημα σε μια έννοια προσδιορίζοντας έναν ή περισσότερους ενδείκτες για αυτό που έχουμε κατά νου. Ένας **ενδείκτης** είναι μια ένδειξη παρουσίας ή απουσίας της έννοιας που μελετούμε. Ας δούμε ένα παράδειγμα.

Ίσως συμφωνήσουμε ότι η επίσκεψη σε ένα νοσοκομείο παιδών κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων είναι ένας ενδείκτης της φιλεύσπλαχνίας. Η τοποθέτηση ενός νεογέννητου πουλιού πίσω στη φωλιά του ίσως είναι ένας άλλος ενδείκτης και ούτω καθεξής. Αν η μονάδα ανάλυσης για τη μελέτη μας είναι το μεμονωμένο άτομο, μπορού-

εννοιολόγηση Η νοητική διαδικασία μέσω της οποίας ασαφείς και ανακριβείς ιδέες (έννοιες) προσλαμβάνουν πιο συγκεκριμένη και ακριβή υπόσταση. Έστω ότι θέλετε να μελετήσετε την προκατάληψη. Τι εννοείτε «προκατάληψη»; Υπάρχουν διαφορετικά είδη προκαταλήψεων; Ποια είναι αυτά;

ενδείκτης Μια παρατήρηση που επιλέγουμε να θεωρήσουμε αντανάκλαση μιας μεταβλητής που θέλουμε να μελετήσουμε. Έτσι, για παράδειγμα, η προσέλευση σε θρησκευτικές λειτουργίες μπορεί να θεωρηθεί ένας ενδείκτης της *θρησκευτικότητας*.

με να παρατηρήσουμε την παρουσία ή την απουσία κάθε ενδείκτη για κάθε υπό μελέτη άτομο. Πέρα από αυτό, μπορούμε να προσθέσουμε τον αριθμό των ενδεικτών της φιλευσπλαχνίας που παρατηρούμε σε κάθε άτομο. Ίσως, λοιπόν, συμφωνήσουμε σε δέκα, ας πούμε, συγκεκριμένους ενδείκτες και ίσως διαπιστώσουμε ότι έξι από αυτούς υφίστανται στη μελέτη της Pat, τρεις στην περίπτωση του John, εννιά στις Mary και ούτω καθεξής.

Επιστρέφοντας στο ερώτημα σχετικά με το αν είναι πιο φιλεύσπλαχοι οι άνδρες ή οι γυναίκες, μπορούμε να υπολογίσουμε ότι οι γυναίκες που μελετήσαμε παρουσιάζαν, κατά μέσο όρο, 6,5 ενδείκτες φιλευσπλαχνίας, ενώ οι άνδρες 3,2. Βάσει της ποσοτικής μας ανάλυσης για τις διαφορές μεταξύ ομάδων, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι γυναίκες είναι, κατά μέσο όρο, πιο φιλεύσπλαχνες από τους άνδρες.

Παρ' όλα αυτά, τα πράγματα δεν είναι συνήθως τόσο απλά. Φανταστείτε ότι ενδιαφέρεστε να κατανοήσετε μια μικρή θρησκευτική σχέση και κυρίως τις απόψεις των μελών της για διάφορες κοινωνικές ομάδες: τους ομοφυλόφιλους, τους απίστους, τις φεμινίστριες κ.ά. Για την ακρίβεια, η εν λόγω σχέση υποστηρίζει ότι όποιος αρνείται να συμμετάσχει σε αυτή και δεν συμμορφώνεται με τις διδασκαλίες της «θα καεί στην κόλαση». Η συγκεκριμένη ομάδα μοιάζει να χωλαίνει όσον αφορά τη φιλευσπλαχνία. Παρ' όλα αυτά, η βιβλιογραφία της σχέτας κάνει συχνά λόγο για τη φιλευσπλαχνία που επιδεικνύει απέναντι στους άλλους. Μάλλον θέλετε να ερευνήσετε περαιτέρω το φαινομενικό αυτό παράδοξο.

Για να διερευνήσετε αυτό το ζήτημα σε βάθος, θα μπορούσατε να κανονίσετε να έρθετε σε επαφή με μέλη της ομάδας, να τους γνωρίσετε και να μάθετε περισσότερα για τις απόψεις τους. Θα μπορούσατε να τους πείτε ότι είστε ένας κοινωνικός ερευνητής που ενδιαφέρεται να μάθει περισσότερα πράγματα για την ομάδα τους ή να εκφράσετε το ενδιαφέρον σας να μάθετε περισσότερα χωρίς να πείτε γιατί.

Στη διάρκεια των συζητήσεών σας με μέλη της ομάδας και μετά την πιθανή παρακολούθηση θρησκευτικών λειτουργιών θα βρεθείτε σε καταστάσεις όπου θα φτάσετε να καταλάβετε τι εννοούν τα μέλη της ομάδας με τον όρο «φιλευσπλαχνία». Ίσως μάθετε, για παράδειγμα, ότι τα μέλη αυτής της ομάδας ανησυχούσαν τόσο πολύ ότι οι αμαρτωλοί θα καούν στην κόλαση, ώστε ήταν διατεθειμένα να είναι επιθετικά, ακόμα και βίαια, προκειμένου να κάνουν τους ανθρώπους να αλλάξουν τις αμαρτωλές τους συνήθειες. Μέσα στο πλαίσιο του δικού τους παραδείγματος, λοιπόν, τα μέλη της εν λόγω σχέτας θα θεωρούσαν ότι ο ξυλοδαρμός των ομοφυλόφιλων, των ιερόδουλων και των γιατρών που κάνουν αμβλώσεις είναι πράξεις φιλευσπλαχνίας.

Οι κοινωνικοί ερευνητές εστιάζουν την προσοχή τους στα νοήματα που δίνουν σε λέξεις και πράξεις οι υπό μελέτη άνθρωποι. Αυτό μπορεί συχνά να διασαφηνίσει τις συμπεριφορές που παρατηρούν: τώρα τουλάχιστον καταλαβαίνετε με ποιον τρόπο η σχέση μπορεί να θεωρεί ορισμένες βίαιες πράξεις ενδείξεις φιλευσπλαχνίας. Από την άλλη πλευρά, η εστίαση στο τι σημαίνουν οι λέξεις και οι πράξεις για τους υπό μελέτη ανθρώπους περιπλέκει σχεδόν πάντοτε τις έννοιες που ενδιαφέρουν τους ερευνητές. Κάθε φορά που παίρνουμε στα σοβαρά τις έννοιές μας και προσπαθούμε να καθορίσουμε τι εννοούμε με αυτές, ανακαλύπτουμε διαφωνίες και ασυνέπειες. Όχι μόνο διαφω-

νούμε μεταξύ μας, αλλά είναι πιθανόν ο καθένας από εμάς να διαπιστώσει ότι η ίδια του η νοητική εικόνα είναι αρκετά θολή. Αν προσέξετε μια στιγμή τι εννοείτε με την έννοια της φιλευσπλαχνίας, μάλλον θα ανακαλύψετε ότι η εικόνα σας περιέχει πολλά είδη φιλευσπλαχνίας. Αυτό σημαίνει ότι οι καταχωρίσεις στο νοητικό σας αρχείο μπορούν να συνδυαστούν σε ομάδες και υποομάδες, όπως για παράδειγμα η φιλευσπλαχνία απέναντι σε φίλους, ομοϊδεάτες, ανθρώπους και πουλιά. Μπορεί να βρείτε πολλές διαφορετικές στρατηγικές για να κάνετε αντίστοιχους συνδυασμούς. Θα μπορούσατε, για παράδειγμα, να χωρίσετε τις καταχωρίσεις σε συναισθήματα και πράξεις.

Ο τεχνικός όρος για τέτοιου είδους ομαδοποιήσεις είναι **διάσταση**: μια προσδιορισμένη πλευρά μιας έννοιας. Μπορούμε, λόγου χάρη, να μιλήσουμε για τη «συναισθηματική και την πρακτική διάσταση» της φιλευσπλαχνίας. Σε μια διαφορετική ομαδοποίηση, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε ανάμεσα στη «φιλευσπλαχνία απέναντι στους ανθρώπους» και τη «φιλευσπλαχνία απέναντι στα ζώα». Ή μπορεί να θεωρούμε φιλευσπλαχνία το να θέλουμε να βοηθήσουμε τους ανθρώπους να αποκτήσουν όσα εμείς θέλουμε για αυτούς έναντι του να τους βοηθήσουμε να αποκτήσουν όσα θέλουν οι ίδιοι για τον εαυτό τους. Εναλλακτικά, μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα στη «φιλευσπλαχνία ως συγχώρηση» και τη «φιλευσπλαχνία ως οίκτο».

Μπορούμε, λοιπόν, να διαιρέσουμε επιπλέον τη φιλευσπλαχνία σε διάφορες σαφώς ορισμένες διαστάσεις. Μια πλήρης εννοιολόγηση περιλαμβάνει, αφενός, τον ορισμό συγκεκριμένων διαστάσεων και, αφετέρου, τη διάκριση των διαφόρων ενδεικτών για καθεμιά από αυτές.

Όταν ο Jonathan Jackson προσπάθησε να μετρήσει το «φόβο απέναντι στην εγκληματικότητα», έλαβε υπόψη του τις εξής διαστάσεις:

- το πόσο συχνά ανησυχούν οι άνθρωποι ότι θα πέσουν θύματα τριών εγκλημάτων κατά της ζωής και της υγείας και δύο εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας στη γειτονιά τους...
 - εκτιμήσεις για την πιθανότητα να πέσουν θύματα αυτών των εγκλημάτων σε τοπικό επίπεδο
 - αντιλήψεις για τον έλεγχο που έχουν πάνω στην πιθανότητα να πέσουν θύματα αυτών των εγκλημάτων σε τοπικό επίπεδο
 - αντιλήψεις για τη σοβαρότητα των συνεπειών κάθε εγκλήματος
 - απόψεις για τη συχνότητα κάθε εγκλήματος σε τοπικό επίπεδο
 - αντιλήψεις για το εύρος των αντικοινωνικών πράξεων στη γειτονιά
 - αντιλήψεις για τη συνοχή της κοινότητας, στις οποίες περιλαμβάνεται ο ανεπίσημος κοινωνικός έλεγχος και το κοινωνικό κεφάλαιο ή το κεφάλαιο εμπιστοσύνης
- (Jackson, 2005: 301)

διάσταση Μια πλευρά κάποιας έννοιας η οποία είναι δυνατό να προσδιοριστεί. Η «θρησκευτικότητα», για παράδειγμα, μπορεί να προσδιοριστεί βάσει μιας διάστασης πίστης ή μιας τελετουργικής διάστασης ή μιας διάστασης αφοσίωσης, μιας διάστασης γνώσης κ.ο.κ.